

יסוד דין האיסור להזיק נחשון אגמון

- א. פתיחה
- ב. האם יש איסור להזיק
- ג. מקור האיסור להזיק
 - ואהבת לרעך כמוך
 - לא תגזול
 - לא תוכל להתעלם- שיטת הקהילות יעקב
- ד. האיסור להזיק ע"מ לשלם
- ה. האיסור וחייב השמירה בממון המזיק
 - שיטת הברכת שמואל
 - חידושו של ר' אריה לייב מאלין

פתיחה

במאמר זה אנסה להראות שיש איסור להזיק, וישנה חובת שמירה על ממון שלא יזיק. בנוסף אנסה לעמוד על מקור האיסור להזיק ממון חבירו, ומהו יסוד החיוב מדאורייתא או מדרבנן, ובשאלה האם ישנו איסור להזיק על מנת לשלם הנגזרת מהדין, תוך עיסוק בפוסקים ובאחרונים.

האם יש איסור להזיק

בתורה מבואר לנו שהמזיק ממון חבירו חייב לשלם:

בין אם הזיק בגופו – "וּמִכָּה בְּהֶמָּה יִשְׁלַמְנָה"¹
בין אם הזיק ע"י ממונו- "שֶׁלֶם יִשְׁלֶם שׁוֹר תַּחַת הַשׁוֹר"²
בין אם הזיק ע"י תקלתו- "בְּעַל הַבּוֹר יִשְׁלֶם קֶסֶף יָשִׁיב לְבַעְלָיו"³
על פניו, אנו לא מוצאים שום מקור מפורש בתורה המורה על האיסור להזיק ממון חבירו. התורה דנה על חיוב התשלומים לאחר שהזיק, אך אינה אומרת במפורש שהדבר אסור. ראשית, עלינו לברר האם קיים איסור להזיק ממון חבירו, הקהילות יעקב מביא לכך מספר ראיות:

¹ ויקרא כד, כא

² שמות כא, לו

³ שמות כא, לד

(א) הגמרא בקדושין מביאה את התוספתא האומרת:

השולח את הבעירה ביד חרש שוטה וקטן - פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים,
שילח ביד פיקח - פיקח חייב;

והקשו מדוע לא נחייב את הבעלים משום שלוחו של אדם כמותו?

ואמאי? נימא: שלוחו של אדם כמותו!

מתרצת הגמרא

שאני התם, דאין שליח לדבר עבירה, דאמרינן: דברי הרב ודברי תלמיד - דברי מי
שומעים

ניתן לדייק מכאן ששילוח הבעירה כלומר מעשה אקטיבי של הזקה לזולת הינה עבירה! אולם
עדיין אין להוכיח מכאן שהאיסור להזיק הינו מדאוריתא.

(ב) הגמ' בגיטין⁴ דנה בדינו של המטמא ומדמע בשוגג, כלומר אדם שמטמא תרומה של חברו,
או מדמע—מערב תרומה בחולין של חברו וגורם לפחת בערכם (כי אסורים עכשיו לישראל)
והמנסך-מערב יין נסך בין חברו מה דינו. ר"מ היה קונס מטמא ומדמע אפילו בשוגג והרי קנס
הוא מדרבנן. ומדייק רש"י במקום:

מטמא ומדמע איסורא דרבנן הוא כיון דלא שמייה היוק אין כאן איסורא דאורייתא

ניתן לדייק מכאן שבהזק ממשי שיש שבו שם היזק זהו איסור מהתורה .

לאחר שהוכחנו שישנו איסור מהתורה להזיק, יש מקום לבדוק מהו מקור האיסור להזיק.

מקור האיסור להזיק

יסוד משום "ואהבת לרעך כמוך"⁵

היד רמ"ה⁶ סובר שיסוד האיסור להזיק הוא משום "ואהבת לרעך כמוך" (וגם משום "ולפני עור
לא תתן מכשול) שכתב:

דאסיר למיגרם מידי דאתי מינה היוקא לאינשי אי משום לפני עור לא תתן
מכשול ואי משום ואהבת לרעך כמוך

⁴ שם, נג ע"ב. הקהילות יעקב מקשה על ביסוס זה שהעלה ואכמ"ל.

⁵ ויקרא יט, ח.

⁶ בבא בתרא פרק לא יחפור אות קז.

וכן משמע מספר החינוך:

לאהוב כל אחד מישראל אהבת נפש, כלומר שנחמול על ישראל ועל ממונו... ולא יזיק לו בשום צד. ...שורש המצווה ידוע, כי כמו שיעשה הוא בחבירו, כן יעשה חבירו בו, ובזה יהיה שלום בין הבריות⁷:

וכן בדומה לזה נרמז בדברי הרמב"ם⁸:

מצווה על כל אדם לאהוב את כל אחד ואחד מישראל כגופו שנאמר ואהבת לרעך כמוך לפיכך צריך לספר בשבחו ולחוס על ממונו כאשר הוא חס על ממון עצמו

שו"ת הרא"ש⁹ סובר שהטעם הוא משום "דרכיה דרכי נועם" אשר מזכיר את טעם "ואהבת לרעך כמוך".

יסוד משום לא תגזול

רבינו יונה¹⁰ רואה באיסור "לא תגזול" לאו כללי לכלל סוגי הנזיקין.

כעין זה כתב בטור:

כשם שאסור לגנוב ולגזול ממון חבירו כך אסור להזיק ממון שלו אפילו אם אינו נהנה כיון שמזיקו בין במזיד בין בשוגג חייב לשלם ובלבד שלא יהיה אנוס..

מבואר בדבריו שהיה מקום לראות את יסוד האיסור בגזילה במה שמחזיק תחת ידו ממון של חבירו

אפילו אם אינו נהנה

אולם מחדש הטור שיסוד איסור גזילה הוא במה שמחסיר את חבירו, לכן ניתן ללמוד מ"לא תגזול" על האיסור להזיק.

שיטת הקהילות יעקב¹¹ - "לא תוכל להתעלם"

הקה"י סובר כי יסוד דין החיוב הינו דאורייתאי ונגזר מהלאו "לא תוכל להתעלם"¹² הנאמר בפרשת השבת אבידה.

הקה"י מבסס את דבריו על פי הגמרא במסכת בבא מציעא¹³:

אמר רבא: "לכל אבידת אחיך" לרבות אבידת קרקע, אמר ליה רב חנניא לרבא חניא דמסייע לך ראה מיס שעמפין ובאים הרי זה גודר בפניהם

⁷ מצווה רמ"ג- מצוות אהבת ישראל.

⁸ הלכות דעות ו, הלכה ג.

⁹ כלל קח סימן י.

¹⁰ בפירושו על מסכת אבות משנה א' ד"ה משה קבל

¹¹ על מסכת בבא קמא סימן א'

¹² דברים כב, ג

¹³ דף ל ע"א

כלומר, התורה שחייבה את האדם לא להתעלם מאבידת חבירו ולהציל את ממון חבירו אפילו מהפסד הבא על ידו, אם כן קל וחומר שחייב לא להזיק לחבירו בידיים מסברא הגיונית.

לאחר שראינו את המקורות השונים לאיסור להזיק, ויסוד החיוב מדאורייתא, נוכל לגשת לנפקא מינה הנגזרת מהדין .

האיסור להזיק על מנת לשלם

על פי היסודות שלמדנו הדעות הסוברות שמקור הדין הוא מדאורייתא, הרי ודאי שאין מקום להזיק על מנת לשלם, ודבר זה הינו אסור מדאורייתא. [אומנם בקה"י מביא את דברי הקריית ספר שכתב שמזיק ע"מ לשלם איסורו מדרבנן].
פוסק הטור¹⁴ :

כשם שאסור לגנוב ולגזול ממון חבירו כך אסור להזיק ממון שלו אפילו אם אינו נהנה כיון שמזיקו בין במזיד בין בשוגג חייב לשלם ובלבד שלא יהיה אנוס..

ומדייק הפרישה¹⁵ שמתוך שהטור תלה איסור היזק ממון חבירו באיסור גניבה וגזילה, ולא למד מאיסור מזיק, ניתן לדייק, שכמו שבאיסור גניבה וגזילה אסור לגנוב ולגזול על מנת לשלם מתוך שכתוב "לא תגנובו" מיותר, כך באיסור היזק אסור להזיק על מנת לשלם.
את אותו דיוק של איסור להזיק על מנת לשלם כתב הפרישה גם בחיבורו ספר מאירת עיניים¹⁶ על פסיקת מרן בשו"ע כטור (שם הלימוד נעשה מלשון השו"ע שתלה איסור היזק מחיוב תשלומים) אבל זהו אותו מהלך של דיוק.

דין זה אינו חל במקרה מסויים במלחמה זאת אנו רואים במקרה המסופר במסכתנו:¹⁷
לאחד מגיבורי דוד התעורר צורך במהלך מלחמתו נגד פלשתים להאכיל גדישי שעורים של ישראל שנמצאו בשטח המלחמה, על מנת להחליף אח"כ בגדישי שעורים של פלשתים שיכבשו בהמשך ובכך אין גזילה. כלומר מעשה מובהק של מזיק ממון חבירו על מנת לשלם. אך מבהירה הגמ' שמדובר כאו במקרה מיוחד- שונה דוד שהוא מלך "ומלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו..." ולכן יהיה מותר להזיק ממון חבירו ע"מ לשלם, אבל אדם רגיל אף על פי שגזילה משלם רשע הוא.

הרא"ש¹⁸ במקום מחדש לנו כלל דווקא כאשר אין למזיק בנמצא להחזיר אז אסור להזיק ממון חבירו ע"מ לשלם

¹⁴ חושן משפט סימן שעח

¹⁵ ס"ק א'

¹⁶ ס"ק א' על סימן שעח בשו"ע סעיף א'

¹⁷ דף ס ע"ב

ויראה דמיירי שעדיין לא היו מזומנין

אבל אם יש למזיק באותו רגע אפשרות להחזיר בדיוק אותו דבר, מותר להזיק ממון חבירו ע"מ לשלם לאלתר.

אך מרן בשו"ע לא פסק כך¹⁹:

אסור לגזול, אפי' על מנת לשלם דבר יפה ממנו. ויש מי שאומר דהיינו אם (אין) התשלומין בעין, שאם הם בעין כיון שהם יפים מהדבר שלוקח זכות הוא להם ויזכה אותם לבעלים על ידי אחר.

וידוע לנו על פי כללי יד מלאכי²⁰ על השו"ע שאם כתוב סברא אחת בסתם ואחרת בלשון יש אומרים כמו אצלנו, דשעתו כסבר שפסק בסתם כלומר לא כסברת הרא"ש.

האיסור וחיוב השמירה בממון המזיק

לאחר שלמדנו שיש איסור לאדם להזיק את ממון חבירו ומצאנו את יסודות החיוב, עלינו לבחון מהו מקור האיסור וחיוב השמירה על ממונו שלא יזיק את חבירו. מסכתנו פותחת במשנה הראשונה:

ארבעה אבות נזיקין העוור הבור... הצד השווה עבהן שדרכן להזיק ושמירתן עליו וכשהזיק חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ

כאמור בדומה לאדם המזיק, גם כאן הגמ' יוצאת מנקודת הנחה ברורה מאליה ממון המזיק הינו איסור- "ושמירתן עליך".

שואל רבי ראובן גרוזובסקי²¹ האם ממה שידוע לנו עד כה על האיסור להזיק באדם המזיק, ניתן ללמוד גם על האיסור וחובת שמירה ביחס לממון המזיק. כלומר האם אדם צריך לשמור על ממונו מלהזיק?

ר' ראובן לא מסתפק לגבי אש ובור, שהם סוגים מסויימים של גרמא, וידוע לנו שאסור לגרום היזק לחברו- "גרמא בנזקין אסור". אך לגבי שור בו אין עשייה אקטיבית של האדם, אלא "מחדל"- אי עשייה, בכך מתלבט ר' ראובן שאולי לא ניתן ללמוד על חיוב השמירה מצד אותם טעמים קודמים שמנינו באדם המזיק.

על פי הטור²² לא ניתן לראות מקור דאורייתאי מובהק:

¹⁸ רא"ש פרק' סימן יב'

¹⁹ חושן משפט סימן שנט סעיף ב'

²⁰ סעיף יז'

²¹ חידושי ר' ראובן על בב"ק עמ' יא-יב

²² חושן משפט סימן שפט סימן א'

כשם שאסור לאדם שזיק את חברו ואם הזיק חייב לשלם כך צריך לשמור ממונו שלא יזיק ואם הזיק חייב לשלם.

חידושי חת"ס²³ סובר שיש איסור ממון המזיק וחייב שמירה משום גדר ל"ונשמרתם לנפשותיכם" ו"לא תעמוד על דם רעך", כלומר- אי עשיית נזק לאחר ע"י מניעת ממון מלהזיק לזולת, ישמור על הסדר האנושי בעולם ויגרום לפחות מצבים של סכנה לסביבה.

שיטת הברכת שמואל²⁴ (בשם הגר"ח).

אומר הברכת שמואל²⁵:

ונמצא, לפי מה שכתבנו וכונתי לדעתי דמו"ר קדוש ישראל זיע"א,²⁶ דבזקי ממונו נאמרה הפרשה דלא ישמרנו, גם לענין עונש בידי שמיים, דע"י דין דשמירתן עליך נעשה גם מזיק לענין שיחשב מזיק ורשע ביד"ש כמו דמצינו לענין כופר כנ"ל.

ה"ברכת שמואל" סובר בשם רבו הגר"ח שדין איסור ממון המזיק הינו מדאורייתא, ומקור האיסור הוא הפסוק²⁷:

או נודע כי תוֹר נִגַח הוּא מְחַמֵּל נְעֻלָּם וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ בְּעֵלְיוֹ נְעֻלָּם יְנַלְמֵם תּוֹר תַּחַת הַשּׁוֹר וְהַמַּת יִהְיֶה לוֹ

הברכת שמואל סובר כי בתוך הפסוק שמחייב אותנו לשלמים לממון המזיק, אנו לומדים גם דין חיוב שמירה מהמילים "ולא ישמרנו". כלומר בזה שאדם לא שמר על ממונו וגרם לו להזיק, הוא בעצם עבר על רצון התורה שאדם ישמור על ממונו מלהזיק.

ולכן אנו לומדים מדין "ולא ישמרנו" לא רק את התנאים לחיוב לשלמים, אלא גם איסור ממון המזיק, שאם עבר עליו נקרא רשע, וחייב עונש בידי שמיים.

הברכ"ש מביא בשם ר' חיים ראייה ליסוד זה מהפסוק בדין חיוב כופר²⁸:

וְאִם תּוֹר נִגַּח הוּא מְחַמֵּל נְעֻלָּם וְהוֹעֵד בְּבְעֵלְיוֹ וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ וְהַמַּת אִישׁ אוֹ אִשָּׁה הַשּׁוֹר יִסְקַל וְגַם בְּעֵלְיוֹ יוֹמָת.

מצינו שהתורה אמרה את אותה לשון של "ולא ישמרנו" שנאמרה בחיוב תשלומי נזיקין גם לגבי חיוב כופר.

חיוב כופר הינו חיוב "איסורי" הבא על עבירת בעליו של השור- "כופרא כפרה", ואינו תשלומין.

²³ על דף ב ע"ב, וכן בשו"ת חת"ס חלק ב (יו"ד) סימן רמא

²⁴ הדיון באחרונים שאביא להלן מובאים כחלק מדין ארוך על סתירה כביכול בדברי הרשב"א²⁴ בנושא תמות ומועדות בקרן תלושה ומחוברת המגיע לנושא יותר מקיף- האם הולכין לחומרא בדין ספק איסור בנזקין. דרך הדיון מתעורר לימוד דין חיוב השמירה מדאורייתא.

²⁵ על בבא קמא סימן ב'

²⁶ רבי חיים הלוי סולובייצ'יק.

²⁷ שמות כא, לו

²⁸ שמות כא, כט

ברור שה"ולא ישמרנו" כאן עוסק בחיוב שמירה ובאיסור, וממילא זו גם המשמעות של "ולא ישמרנו" שנאמר בפרשיית חיוב תשלומין.

חידושו של ר' אריה לייב מאלין²⁹

שיטתו (ששמע בשם הגרש"ש) שדין חיוב השמירה נלמד מתוך "הצד השווה בהם... **ושמירתן עליך**", כלומר ממשנתנו שלמדנו על הצד השווה שבד' אבות נזיקין, מופיע חיוב שמירה-
"ושמירתן עליך" שממנו לומדים אח"כ לדין חיוב תשלומים.
ובשיטה זו אנו מוצאים חידוש גדול יותר משיטת ה"ברכת שמואל", ששיטת ר' אריה לייב מאלין סוברת כי ממשנתנו רואים שאפילו לפני הלימוד על כך שיש חיוב תשלומין על ממון המזיק, אנו יודעים שיש חיוב שמירה על ממון המזיק. בשונה מה"ברכת שמואל" שסובר שרק לאחר שנתחדש לנו דין מזיק בפרשיית נזקי ממון, יש איסור ממון המזיק מדין "ולא ישמרנו".

²⁹ חידושי ר' אריה לייב מאלין סימן נ'